कवष ऐलूषः। विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्

आ नो देवानामुप वेतु शंसो विश्वेभिस्तुरैरवसे यजत्रः।

तेभिर्वयं सुषखायो भवेम तरन्तो विश्वा दुरिता स्याम॥ १०.०३१.०१

देवानाम्- देवतानाम्। शंसः- स्तव्यः। यजत्रः- पूज्य इन्द्रः। विश्वेभिः- सर्वैः। तुरैः- त्वरणशीलैर्मरुद्भिः प्राणविशेषैः। अवसे- रक्षायै। नः- अस्मान्। आ- आभिमुख्येन। उप वेतु- उपगच्छतु। तेभिः- मरुद्भिः। वयम्। सुसखायः- शोभनसुहृदः। भवेम- स्याम। विश्वा दुरिता- सर्वाणि दुःखानि पापानि वा। तरन्तः। स्याम- भवेम ॥१॥

परि चिन्मर्तो द्रविणं ममन्यादृतस्य पथा नमसा विवासेत्।

उत स्वेन क्रतुना सं वदेत श्रेयांसं दक्षं मनसा जगृभ्यात्॥ १०.०३१.०२

परि- परितः। मर्त्यः- मनुष्यः। द्रविणम्- संपदम्। ममन्यात्- इच्छेत्। ऋतस्य- धर्मस्य। पथा- मार्गेण। नमसा- वन्दनेन। विवासेत्- देवान् परिचरेत्। उत- अपि च। स्वेन क्रतुना- स्वप्रज्ञया। सं वदेत। श्रेयांसम्- श्रेयः साधकम्। दक्षम्- सामर्थ्यम्। मनसा- चित्तेन। जगृभ्यात्- गृह्णीयात् ॥२॥

अधायि धीतिरससृग्रमंशास्तीर्थे न दस्ममुप यन्त्यूमाः।

अभ्यानश्म सुवितस्य शूषं नवेदसो अमृतानामभूम॥ १०.०३१.०३

धीतिः- चित्तधारणा। अधायि- स्थापिता। ऊमाः- तर्पकाः। अंशाः- दैवांशभूताश्चित्तभावनाः। असस्रग्रम्- असमानसृष्टम्। दस्मम्- दर्शनीयं देवसङ्घम्। तीर्थे न- अप्सु मूलशक्तिधारासु यथा तथा। उप यन्ति- उपगच्छन्ति। सुवितस्य- सुष्ठु प्राप्तस्य। शूषम्- सुखम्। अभ्यानश्म- अभिप्राप्नवाम। अमृतानाम्- अमृतधर्माणाम्। नवेदसः- ज्ञानिनः। अभूम- भवेम ॥३॥

नित्यश्चाकन्यात्स्वपतिर्दमूना यस्मा उ देवः सविता जजान।

भगो वा गोभिरर्यमेमनज्यात्सो अस्मै चारुश्छदयदुत स्यात्॥ १०.०३१.०४

यस्मै। देवः सविता- सूर्य आत्मा। जजान- जनितवान्। सः। स्वपतिः- कैवल्यपतिः। दमूनाः- दानमनाः। नित्यः- सनातनो विष्णुः। चाकन्यात्- कामयमानानाम्। भगः- सौभाग्यदेवता। अर्यमा- दानाधिदेवता। गोभिः- चिद्रश्मिभिः। ईम्- एतत्। अनज्यात्- व्यक्तीकुर्यात्। सः- असौ। चारुः- सोमः। उत- अपि च। स्यात्- अन्योपि देवगणः। अस्मै- एतस्मै उपासकाय। छदयत- कामयताम्॥४॥

इयं सा भूया उषसामिव क्षा यद्ध क्षुमन्तः शवसा समायन्।
अस्य स्तुतिं जरितुर्भिक्षमाणा आ नः शग्मास उप यन्तु वाजाः॥ १०.०३१.०५

उषसामिव क्षाः- उषसां व्याप्त्या यथा भूमिः सर्वेषां प्राप्या भवति तथा। याम्। क्षुमन्तः- अन्नवन्तो देवाः। शवसा- स्वबलेन। समायन्- समागच्छन्ति। इयं सा- सैषा भावना। भूयाः- भवतु। अस्य- एतस्य। जरितुः- रसनिष्पादकस्योपासकस्य। स्तुतिम्- मन्त्रम्। भिक्षमानाः- याचमानाः। शग्मासः- आनन्दमयाः। वाजाः- शोभनगतिसंपन्ना देवाः। नः- अस्मान्। आ- आभिमुख्येन। उप यन्तु- उपगच्छन्तु॥५॥

अस्येदेषा सुमतिः पप्रथानाभवत्पूर्व्या भूमना गौः।
अस्य सनीळा असुरस्य योनौ समान आ भरणे बिभ्रमाणाः॥ १०.०३१.०६

अस्य- एतस्य। एषा- इयम्। सुमतिः- शोभनमतिः। पप्रथाना- विस्तीर्णा। पूर्व्या- प्राचीना। भूमना- भूम्ना। गौः- चिद्रश्मिसंपन्ना। अभवत्। अस्य- एतस्य। असुरस्य- प्राणदस्य। भरणे- धारके। समाने। योनौ- सदने। सनीळाः- समानस्थानाः। बिभ्रमाणाः- धारयन्तो देवाः। आ- आगच्छन्तु॥६॥

किं स्विद्वनं क उ स वृक्ष आस यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः।
संतस्थाने अजरे इतऊती अहानि पूर्वीरुषसो जरन्त॥ १०.०३१.०७

यतः- यस्मात्। सन्तस्थाने- सम्यक्तिष्ठन्त्यौ। अजरे- अजीर्णे। इत ऊती- पालयित्र्यौ। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। निष्टतक्षुः- देवा निर्मितवन्तः। यतः- यदाधारेण। अहानि- दिनानि

दैवीप्रज्ञाः। पूर्वीः- पुराणीः। उषसः- विद्याः। जरन्त- स्तुवन्ति आश्रयन्ते। तत्। वनम्- अरण्यम्। किम्। सः- असौ। वृक्षः- तरुः। कः ॥७॥

नैतावदेना परो अन्यदस्त्युक्षा स द्यावापृथिवी बिभर्ति।
त्वचं पवित्रं कृणुत स्वधावान्यदीं सूर्यं न हरितो वहन्ति॥ १०.०३१.०८

न एतावत्- नैतावन्मात्रम्। एना- एतेभ्यो देवेभ्यः। परः अन्यत्- अन्यः परः। अस्ति। उक्षा- सेक्ता। सः। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। बिभर्ति- धरति। यत्- यदा। हरितः- प्राणाः। सूर्यं न- सूर्यमात्मानमिव। वहन्ति- अस्मदुपासनं प्रापयन्ति तदा। स्वधावान्- आत्मवान् विष्णुः। पवित्रं त्वचम्- कल्याणं रूपम्। कृणुत- कुरुते ॥८॥

स्तेगो न क्षामत्येति पृथ्वीं मिहं न वातो वि ह वाति भूम।
मित्रो यत्र वरुणो अज्यमानोऽग्निर्वने न व्यसृष्ट शोकम्॥ १०.०३१.०९

स्तेगः- रश्मिसङ्घातयुक्तः सूर्यः। स्त्यै शब्दसङ्घातयोः। क्षाम्- क्षमाशीलाम्। पृथिवीम्- भूमिम्। न- यथा। अत्येति- अतिगच्छति। वातः- वायुः। न- यथा। मिहम्- वृष्टिम्। भूम- भूमिम्। वि वाति- विशेषेण सरति। अग्निः- पावकः। न- यथा। शोकम्- स्वदीप्तिम्। वने- अरण्ये। व्यसृष्ट- विसर्जति। तथा। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। वरुणः- ऋताधिदेवता च। यत्र- यस्मिन्। अज्यमानः- व्यञ्जितौ भवतः। तं परमात्मानं ध्यायामः ॥९॥

स्तरीर्यत्सूत सद्यो अज्यमाना व्यथिरव्यथीः कृणुत स्वगोपा।
पुत्रो यत्पूर्वः पित्रोर्जनिष्ट शम्यां गौर्जगार यद्ध पृच्छान्॥ १०.०३१.१०

स्तरीः- आच्छादयन्ती भूमिः। स्तृञ् आच्छादने। अज्यमाना- क्लिन्ना। सद्यः। सूत- प्रसूते। व्यथिः- व्यथायुक्ता सती। स्वगोपा- स्वमेव पालयन्ती। अव्यथीः- व्यथारहिताः प्रजाः। कृणुत- करोति। पूर्वः- सनातनः। पुत्रः- तनयोग्निः। पित्रोः- द्यावापृथिव्योः। जनिष्ट- जातः। यत्- यदा। पृच्छान्- आत्मजिज्ञासवः अन्विष्यन्ति तदा। शम्याम्- शमम्। गौः- आत्मसूर्यस्य चिद्रश्मिः। जगार- जिज्ञासवे उद्गिरति प्रयच्छतीति भावः ॥१०॥

उत कण्वं नृषदः पुत्रमाहुरुत श्यावो धनमादत्त वाजी।

प्र कृष्णाय रुशदपिन्वतोधर्ऋतमत्र नकिरस्मा अपीपेत्॥ १०.०३१.११

उत- अपि च। कण्वम्- मन्त्रविदमुपासकम्। कण शब्दार्थे। नृषदः- नृणां हृदिस्थस्य परमात्मनः। पुत्रम्- वत्सवत्प्रियपात्रम्। आहुः- वदन्ति। उत- अपि च। श्यावो वाजी- सूर्याश्वः सन् कण्वः। प्राणमयो मन्त्रवित्सन्निति भावः। धनम्- संपदम्। आदत्त- गृह्णाति। कृष्णाय- तादृशाय मन्त्रविदे कण्वाय आकर्षणशक्तिप्रतीकसूर्याश्वात्मकप्राणमयाय। ऊधः- अग्नेरूधः। रुशत्- ज्योतिः। प्र अपिन्वत- प्रकर्षेण असिञ्चत्। अस्मै- एतस्मै कण्वाय। अत्र- अस्यामुपासनभूमिकायाम्। ऋतम्- धर्मम्। नकिः- न कोप्यग्निव्यतिरिक्तोऽन्यः। अपीपेत्- अवर्धयत्॥११॥